

Kornai János: *A szocialista rendszer.*

HVG Kiadó. Bp. 1993. 670 lap

A szerző egyaránt szól közgazdaságtant vagy politológiát tanulmányozó diákokhoz, „vájtfülű szakértőkhöz”, felnőttekhez, akik személyes élményeikkel megtapasztalták a szocializmust, vagy azokhoz, akik a vasfüggönyön kívül éltek; fiatalokhoz, akik tudni akarják, hogy honnan jövünk; politikusokhoz, szociológusokhoz, szociálpszichológusokhoz, történészekhez, általában az értelmiségiekhez, akik ismerni akarják e rendszer történetét.

A mű a szocialista gazdaság átfogó leírása. Hiánypótló, hisz a *Hiány és a Növekedés, hiány és hatékonyság* című művek szerzője több évtizedes kritikai elemző munkára és igen széles körű, számszerűleg az ezer címszót is meghaladó bibliográfiai alapokra épít. Megállapításait, következtetéseit – saját bevallása szerint – igyekezett tárgyilagosan megfogalmazni, kerülve a szubjektívizmus csapdáit, korrigálva az eddig megjelent szocialista politikai gazdaságtan könyvek súlyos torzításait, amelyekben az óhajok és a tények „végzetesen” összemosódnak.

A kötet, bár nem a megszokott klasszikus felépítés szerint tagozott, szépen strukturált, logikus, könnyen olvasható szép stílusban vezérli a megértés útján olvasóját.

Szükségszerűen két nagy fejezetre oszlik: 1) A klasszikus szocializmus, mely bemutatja elméleti „tisztaságában a Sztálin és Mao Ce-tung által kialakított rendszert. 2) A reformszocializmus, mely az 1968-as változásokkal veszi kezdetét (például Magyarországon). 1985-ben Gorbacsov idején – előrelendülések és megtorpanások sora után – új szakaszba lép: „megkezdődött a politikai és ideológiai erózió”.

Kornai maga fogalmazza meg a politikai végkövetkeztést: „A sztálinista klasszikus szocializmus elnyomó és alacsony hatékonyságú, de koherens rendszert alkot. Amikor azonban elkezd reformálni önmagát, e koherencia fellazul, belső ellentmondásai kiéleződnek [...] a reform

szétzilálja a klasszikus rendszer koherenciáját, és képtelen helyébe új rendet teremteni.”

A szerző – miközben tisztázza a multikauzális, soktényezős társadalmelemzés nélkülözhetetlenségét – figyelmét egyetlen tényezőcsoportra korlátozza: nevezetesen azokra a jelenségekre, összefüggésekre, törvényszerűségekre, amelyek általában érvényesek voltak a kommunista pártok által vezetett országokban. Ezeknek az országoknak száma 26 volt, 1986-ban 1692 millió főt és 41 654 000 km² területet érintett.

A kötet kritikai értékelése rendjén Csaba László úgy véli, hogy e mű irányítú a félműlt megértéséhez; Vaclav Klaus és Dusan Triska azonban nem tudja megbocsátani „korai módszertani extravaganciáját és a nonkonformista megközelítés módozatát”.

A szerző a történelem dinamikájában végzett vizsgálata során a szocialista országokra jellemző általános érvényű törvényszerűségeket feltárására alapoz, modelleket alkalmaz az általánosítás céljából, és szűkebb értelemben vett közgazdasági kérdéseket vizsgál; például feltárja, hogy miként működnek a döntési rendszerek, hogyan folyik a termelés, fogyasztás, megtakarítás, jövedelemosztás és a hatékony gazdálkodás. Ezeket a gazdasági jelenségeket azonban nem kiemelten elemzi, hanem tekintettel van a politikai intézményrendszerre, az uralkodó ideológiára, a hatalmi struktúrára és mindezek egymásra gyakorolt hatására.

Legterjedelmesebb része *A klasszikus rendszer anatómiája* címet viseli; ebben a szerző a szovjet típusú szocializmust írja le. Ennek jellemzője a kommunista pártok diktatúrája és az állami tulajdon szinte kizárólagos monopóliumhelyzete. Kornai alapjaiban megtartja az államszocialista gazdaság hiánymagyarázatát. A szocializmus „jelszava” a szegénység leküzdése, a rászorultak, a

gyengék segítése. Az állam elemi kötelessége a redistribúció az anyagi jólét, az igazságosabb elosztás érdekében. A kötetet tarkító ábrák, táblázatok a számok tükrében is bizonyítják, hogy a felsorolt és hangoztatott célok valóra váltása egyre reménytelenebb próbálkozás volt.

A szerző felvázolja a gazdaság működését meghatározó politikai és ideológiai összefüggéseket. Az oksági összefüggések öt szintjét különbözteti meg: politikai rendszer: egypárti diktatúra és marxista ideológia; állami tulajdon; bürokratikus koordináció; a gazdasági szereplők érdekeltsége és motivációja: tervalku, puha költségvetési korlát, paternalizmus; a rendszer jellegzetes gazdasági jelenségei: erőltetett növekedés, krónikus hiánygazdaság és így tovább.

Kornai igazságkereső realizmusára, objektivitására jellemző a 15. fejezet címe: *A klasszikus rendszer koherenciája*. Az uralkodó hatalom, az ideológia, a tulajdonviszonyok egy olyan bürokratikus koordinációs rendszer alkotóelemei, amelyek a gazdasági fejlesztési stratégia és gazdaságpolitika egységes logikai rendszerén belül összetartó erőként hatnak, és évtizedeken át működőképessé teszik e „szörnyű” rendszert.

A kritika által is legvitatottabb része a kötetnek az utolsó fejezet: *Elmozdulás a klasszikus rendszertől*.

Igazságtalanság e fejezetről ma, 1995-ben nyilatkoznak, hisz a könyv megírása, megjelenése óta eltelt időszak új távlatokat, számtalan új információt, kipróbált trendeket szolgáltat a mai kutatók számára. Kornai időálló meghatározásai azonban érvényben maradtak ma is. Annak feltárása például, hogy a kapitalista és államszocialista gazdaságok „erős” kapcsolatokra épülnek, míg a szabályozott „második gazdaság” és a „piaci szocializmus” „gyenge” kapcsolódásokon alapszik. Az eltelt

időszak – sajnos – azt is bizonyítja, hogy sok posztoszocialista országban – köztük Romániában is – a reformgazdaság egy erős államszocializmus tervgazdaságáról egy gyenge kapcsolattól „piaci szocializmusra” váltott át.

Kornai egyetlen járható útnak a szabad kapitalizmusra való áttérést látja. Elítéli azokat a módszereket, amelyek az állami tulajdonú holdingok létrehozásával próbálják a részvényesdit játszani. A gazdasági átmenetnek önszervezőnek kell lennie, spontánul kell végbemennie, hogy sikert arathasson.

Az államnak csak az általános kereteket kell szolgáltatnia, és a lassú, fokozatos átalakulást kell segítenie, azonban gyakran nem „tisztá” megoldások, világosan elkülöníthető változatok, hanem a piaci szocializmus és a kapitalizmus elemei vegyülnek.

Ez idő alatt makrofeszültségek várhatók: a béremelésre irányuló nyomások, a beruházási szféra visszaesése, a költségvetés hiányának növekedése, a pénzkínálat felpörgeése, az infláció emelkedése és a munkanélküliség felszökése.

Meg kell vallanom, hogy a mai állapotok megértése, a jelen megismerése érdekében én is Kornai munkáihoz fordultam. Bizva az ő tudományos tárgyilagosságában, olvashatóságában, mások számára is csak javasolni tudom könyve tanulmányozását. Nem szabad felednünk, hogy az *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében* (1989) című munkája és az azt kiegészítő tanulmányok és viták bennünket, a Romániai Magyar Közgazdász Társaság tagjait is lázba hoztak, valamint azt sem, hogy ő fogalmazta meg a követelményt: „Nemcsak mementóként van szükség a régi rendszer elemzésére, hanem a jelen és a jövő megértéséhez is.”

Farkasné Imreh Mária